

ارائه الگوی قرآنی تغییر درونی مطلوب در انسان به روش نظریه پردازی داده بنیاد متنی

سمیه پای^۱، سید جلال هاشمی^۲
پروانه ولوی^۳، مسعود صفایی مقدم^۴

چکیده

هدف: این پژوهش با هدف ارائه الگوی قرآنی تغییر درونی مطلوب در انسان انجام شد. **روش:** روش پژوهش، نظریه پردازی داده بنیاد متنی بود. **یافته‌ها و نتایج:** در الگوی قرآنی به دست آمده تغییر درونی مطلوب، عوامل علی عبارتند از: هدایتگر دانستن قرآن، عقل ورزی، اطاعت از خدا و پیامبران، ایمان و عمل صالح و مسئولیت عاملیت خویش. مسئولیت تغییر درونی مطلوب در شرایط زمینه‌ای خاصی همچون: انجام فرایض و مستحبات توسط انسان، پناه بردن به خدا، داشتن فضایل اخلاقی، سعه و جود، بیداری فطرت، وجود رهبران صالح در جامعه، و مسئولیت پذیری خود رخ می‌دهد. شرایط عام و تعدیل کننده و تشدید کننده مسئولیت انسان در ایجاد تغییر درونی مطلوب در خود، شامل مسئولیت آگاهی یافتن و غفلت زدایی، تبختر و جانبداری غیر منطقی، همنشینی با ناهل، مادی گرایی، قلب مریض و قساوت قلب، تبعیت از هوای نفس و ظلم به خود، عصیان و سرکشی است. انسان مسئولیتش را برای ایجاد تغییر درونی مطلوب با انجام اعمال و راهبردهایی نظیر پندپذیری برای اصلاح رویه زندگی و امید به وعده‌ها، جستجوی الگو، عبرت گیری و درس آموزی، تعمیق آگاهی، مجاهده، مسئولیت رشد و تحول دائمی خود را آشکار می‌کند که اینها پیامدهای نیکویی شامل بهره‌مندی از امداد الهی، سیر تکاملی انسان، نیل به فوز و سعادت، سکینه و آرامش یافتن، پیوند انسان با حق و نیل به حیات طیبه را در پی دارند.

واژگان کلیدی: تغییر درونی مطلوب، الگوی قرآنی، روش داده بنیاد.

* این مقاله برگرفته از رساله دانشجویی دکتری فلسفه تعلیم و تربیت است.
◇ دریافت مقاله: ۰۰/۰۲/۱۰؛ تصویب نهایی: ۰۰/۰۶/۱۲.

۱. دکتری فلسفه تعلیم و تربیت، گروه علوم تربیتی، دانشکده علوم تربیتی و روان‌شناسی، دانشگاه شهید چمران، اهواز، ایران.
۲. استادیار گروه علوم تربیتی، دانشکده علوم تربیتی و روان‌شناسی، دانشگاه شهید چمران، اهواز، ایران(نویسنده مسئول)/ نشانی: اهواز، بلوار گلستان، دانشگاه شهید چمران اهواز / شماره: ۳۳۲۲۶۷۷۷ / Email: j.hashemi@scu.ac.ir
۳. دانشیار گروه علوم تربیتی، دانشکده علوم تربیتی و روان‌شناسی، دانشگاه شهید چمران، اهواز، ایران.
۴. استاد گروه علوم تربیتی، دانشکده علوم تربیتی و روان‌شناسی، دانشگاه شهید چمران، اهواز، ایران.

الف) مقدمه

ما در جهانى زندگى مى كنيم كه همه پديده هاى آن به طور دائم در حال تغيير^۱ و نو شدن است. تغيير به لحاظ لغوى، به معنای دگرگون کردن، چیزی را به شکل و حالت دیگر در آوردن، از حالی به حال دیگر برگرداندن (عمید، ۱۳۸۹: ۴۴۴) و حرکت از یک وضعیت به وضعیت دیگر است. تغییر و تغیر از ماده «غیر»، به معنای تغییر صورت چیزی بدون تغییر ذات آن، تبدیل به غیر (راغب اصفهانی، ۱۴۱۲)، تحول و دگرگون شدن چیزی (ابن منظور، ۱۴۱۴) است. حرکت و ثبات^۲ یا تحول و تغییر، از مباحث کهنی است که همواره دغدغه ذهنی بشر بوده است. هراکلیتوس^۳ منکر ثبات و بقاست و می گوید: هر چه را بنگری به یک اعتبار هست و به اعتبار دیگر نیست؛ نسبت به هیچ چیز نمی توان گفت می باشد، بلکه همه چیز در حال شدن است (فرغی، ۱۳۸۵) و تداوم حیات در ذرات هستی، وابسته به این تغییرات و دگرگونی هاست و این تغییرات تنها شامل طیف خاصی از پديده ها و موجودات نیست. در نگاه فیلسوفان، دنیای مادی، دنیای تغییر و دگرگونی است و انسان نیز به عنوان جزئی از این نظام مادی، مشمول قاعده کلی تغییر است. در این جهان متحول، محور تسلسل پديده ها و قضایا، انسان است و هر گونه فساد و رستگاری اجتماعی، ناشی از رفتار آحاد آن اجتماع است و افراد با تغییر احوال و اوضاع درونی خویش؛ یعنی با تغییر اهداف و ایدئالهای خود که منشأ رفتار آنان تلقی می شود، سبب تحول حوادث بیرونی و تغییرات بنیادین اجتماعی می شوند و به همین رو، سعادت و شقاوت ملتها، در گرو تحولات درونی خود آنهاست. تغییر و تحول درونی در انسان می تواند جامعه نامطلوب را به سوی جامعه مطلوب و بر عکس - یعنی از کفر، شرک، عصیان و گناه، افساد و ضایع کردن نعمتهای الهی به ایمان و عقاید حقه، حالات پاک و اصلاح و اخلاق حسنه و شکر نعمت و طاعت الهی - راهبری کند. مطابق سنت همبستگی و ارتباط مستقیم تغییرات اجتماعی با تغییر و تحولات درونی افراد، شرط تغییر جامعه و تغییر احوال جامعه، تغییر احوال فردی و تغییر درونی افراد آن جامعه است؛ بنابر این، زمینه نجات و هلاکت جوامع مختلف را خود آن مردم به وجود می آورند.

مطابق قرآن، خداوند چنین قضایش را حتمی کرده که به انسان نعمتهایی را عطا کند که به حالات نفسانی او مربوط باشد؛ یعنی اگر آن حالات موافق هدایت الهی - پذیرش دعوت پیامبران - و فطرت انسان جریان یافت، آن نعمتها هم جریان داشته باشد. پس خداوند هیچ جامعه ای را تغییر نمی دهد و این انسان و احوال اوست که در تغییر مدخلیت دارد. به همین رو، در صورت عدم تغییر درونی در افراد، هزاران بار تغییر ساختارها و حکومتها، اوضاع دشوار اجتماعی را تغییر نمی دهد و در تسلسل بی نهایت نابسامانی ها به تغییر واقعی نمی رسیم. ملکیان (۱۳۹۸) معتقد است که ما به اندازه ای که درون خود را تغییر می دهیم، به همان

1. Change

2. Fixity

3. Heraclitus

۱۲۰۳ ♦ سمیه پایی وهمکاران

اندازه جامعه و حاکمان را اصلاح می‌کنیم. اگر فرهنگ فردی؛ یعنی فرهنگ درونی هر یک از ما از نظر معنوی دگرگون شود، مشکلات اجتماعی و مشکلات زندگی جمعی مرتفع خواهد شد. اگر ما انسانها زندگی خوب، خوش و ارزشمندی نداشته باشیم و اوضاع و احوال درونی ما بدبود داشته باشد، ناخشنود می‌شویم و این امر روی روابط ما با جامعه اثر می‌گذارد و جامعه را ناسالم می‌کند. به عبارتی؛ درون ناسالم ما، بیرون را هم ناسالم می‌کند. برای اصلاح امور اجتماعی بیرونی، لازم است درون آدمیان دگرگون شود. وی بزرگ‌ترین مشکل یک جامعه را باورها، احساسات، عواطف، هیجانات و خواسته‌های شهروندان آن می‌داند و اگر آنان در خواسته‌های خود بازنگری کنند، آن‌گاه در همه نهادهای اجتماعی نیز بازنگری روی می‌هد و وضع جامعه به معنای همه نهادهای موجود در آن، مانند اقتصاد، سیاست، تعلیم و تربیت، خانواده، اخلاق، دین، حقوق و ... رو به بهبود می‌رود.

گلاسر^۱ (۲۰۱۰) در نظریه انتخاب خود بر این باور است که ما در هنگام تولد به صورت لوح سفید نبوده‌ایم که در انتظار نیروهای بیرونی برای ایجاد انگیزه در خود بمانیم. گلاسر قصد دارد افراد را به کنترل درونی رسانده و از اینکه تحت کنترل‌های بیرونی قرار گیرند، برهاند.

بعثت انبیا نیز با هدف تنبّه و هشیاری انسان و یادآوری حقیقت او که در ارتباط وجودی با خداست، بوده تا آدمی از مسیر ضلالت و گمراهی که نتیجه افکار باطل، باورهای کاذب و خواسته‌های نارواست، به مسیر هدایت و خواسته‌های معقول و باورهای صادق رهنمون شود و در نهایت، به کمال خود، قرب الی‌الله دست یابد. بر اساس اندیشه برآمده از قرآن کریم، هر تحولی از درون آغاز می‌شود و از آنجا به ساختهای دیگر گسترش می‌یابد. تغییر در رفتار انسان برخاسته از درون اوست. تغییر در رفتار و گفتار، از انقلاب درون آغاز می‌شود؛ که دگرگونی‌ها و رفتارها، زائیده اندیشه‌اند. در آیات قرآن کریم زمانی که بحث از تغییر «انفسی» به میان می‌آید، منظور آن نوع تغییری است که از درون و جان ملتها و جوامع آغاز می‌شود و آن دگرگونی در اندیشه است که نقطه آغازین حرکت است. بر این اساس، هرگونه تغییرات برونی، متکی بر تغییرات درونی ملتها و اقوام است و هرگونه پیروزی و شکستی که به قومی رسیده است، از همین جا سرچشمه می‌گیرد. (مکارم شیرازی، ۱۳۷۹، ج ۱۰: ۱۷۴)

در آیات قرآن کریم مکرراً به مباحث عاملیت انسان و قدرت اختیار و آزادی او در تغییر سرنوشت خود و اجتماع به صورت آشکارا و ضمنی اشاره شده است. برای مثال، ذیل آیه ۵۳ سوره انفال آمده است

1. Glasser

۲. برای نمونه: «بی‌گمان خداوند آنچه را گروهی دارند دگرگون نمی‌کند (و از آنان نمی‌ستاند) مگر آنها آنچه در خویش دارند دگرگون سازند» (رعد: ۱۱)؛ یا: «آن [عذاب جهنم برای کفر و گناه کاری انسان] از این روست که خداوند نعمتی را که به گروهی بخشیده است نمی‌گرداند [دگرگون نمی‌کند] تا آنان آنچه در خود دارند بگردانند [دگرگون کنند]». (انفال: ۵۳)

۱۲۰۴ ♦ اراءة الگوی قرآنی تغییر درونی مطلوب در انسان به روش نظریه پردازی داده بنیاد متنی

که فطرت انسان، بر ایمان و پاکی استوار است و این انسان است که خود را تغییر می‌دهد. افراد، جامعه را می‌سازند و هرگونه تحوّل مثبت یا منفی در جامعه، بر پایه تحوّل فکری و فرهنگی افراد است. سعادت و شقاوت ملت‌ها، در گرو تحولات درونی آنهاست، نه قدرت و ثروت و اگر ما از نعمتها محروم می‌شویم، این زوال نعمتها از ناحیه خود ماست؛ وگرنه سنت خدا بر استمرار نعمتهاست. سید قطب بن شاذلی (۱۴۰۸، ج ۳: ۱۵۳۶) ذیل آیه یادشده می‌گوید: این آیه از سویی عدالت خداوند را بیان می‌کند که او در برخورد با بندگانش، نعمتی را از آنان نمی‌گیرد؛ مگر نیات، درون، روش و اوضاع خود را تغییر داده باشند و از سویی، دگرگونی‌ها را در زندگی انسان، مبتنی بر تغییر واقعی دلها، نیتهای، منش و رفتار انسانها قرار داده است؛ اوضاع و احوالاتی که خودشان انتخاب کرده‌اند. علامه طباطبایی نیز در تفسیر آیه ۱۱ سوره رعد که اشاره به سنت تغییر دارد، می‌نویسد: این سنت خداست که اوضاع هیچ قومی را دچار دگرگونی نمی‌سازد، مگر آنکه آن قوم خود برای دگرگونی حالات روحی خود دست به کار شوند. در تفسیر این آیه دو دیدگاه در خصوص تغییر آمده است:

۱) تغییر عبارت است از نگهداری و حفظ وضعیت موجود و احسن. حال اگر جامعه‌ای در چنین وضعیتی نبود و در وضعیت نامطلوب قرار داشت، مطابق این دیدگاه، آیه ۱۱ سوره رعد در این خصوص سکوت کرده است.

۲) تغییر عبارت است از حفظ وضعیت مطلوب (در صورت برقرار بودن وضعیت مطلوب در جامعه) و حرکت و تغییرات برای ایجاد وضعیت مطلوب و احسن (در صورت وجود جامعه‌ای نامطلوب). در این دیدگاه، وضعیت جامعه از دو حال خارج نیست: حالت اول؛ وضعیت مطلوب؛ در این حالت، جامعه باید تلاش خود را معطوف به حفظ وضعیت کند. در نگاه قرآنی، حفظ این وضعیت برای جامعه را می‌توان در شکرگزاری نسبت به نعمتهای الهی و امثال آن دانست. حالت دوم؛ وضعیت نامطلوب: خروج از این وضعیت و حرکت به سوی جامعه مطلوب و احسن، مستلزم تغییرات باطنی در توده امت است و اگر این تغییرات بنیادین رخ ندهند، جامعه در همان وضعیت باقی خواهد ماند. (صدری فر و همکاران، ۱۳۹۷: ۱۴۷-۱۴۶)

۱. به «سنت تغییر» در آیه ۱۱ سوره رعد اشاره شده است: «بی گمان خداوند آنچه را گروهی دارند دگرگون نمی‌کند (و از آنان نمی‌ستاند) مگر آنها آنچه را که در خویش دارند دگرگون سازند. به نظر می‌رسد تعریف و تبیین دقیق «سنت تغییر» مبتنی بر تفسیری است که درباره «ما»ی موصوله - در این آیه - ارائه می‌شود. در این زمینه، دو دیدگاه وجود دارد: نخست آنکه «ما»ی موصوله اول به «نعمت» و «ما»ی موصوله دوم به «معاصی» بازمی‌گردد. در نتیجه، سنت تغییر، «تبدیل از وضعیت مطلوب به نامطلوب» معنا می‌شود. در دیدگاه دوم، «ما»ی موصوله اول به «نعمت و نعمت» و «ما»ی موصوله دوم به «معاصی و بازگشت از معاصی» معنا می‌شود. در نتیجه، سنت تغییر به «تبدیل از وضعیت مطلوب به نامطلوب و برعکس» معنا می‌شود. از این رو، در تبیین آیه، گروه اول این آیه را با آیه ۵۳ سوره انفال «آن [عذاب جهنم برای کفر و گناه کاری انسان]، از این روست که خداوند نعمتی را که به گروهی بخشیده است نمی‌گرداند [دگرگون نمی‌کند] تا آنان آنچه در خود دارند بگردانند [دگرگون کنند]...» قید زده‌اند و معنای خاصی ارائه داده‌اند؛ ولی گروه دوم، معنای عام و فراسیاقی از آیه ارائه داده‌اند. در برداشت

۱۲۰۵ سمیه پاپی وهمکاران

در این پژوهش، منظور از تغییر درونی مطلوب در انسان، تغییراتی در ساحت باورها، احساسات، اراده و خواسته‌های اوست که استناد آشکار یا تلویحی آنها بر قرآن، مشخص و توجیه‌پذیر باشد. به همین رو، تغییرات بیرونی و نامطلوب در انسان- یا تغییراتی با معیارهای جانبی دیگر- در حاشیه قرار می‌گیرند.

به منظور آگاهی از فرایند و چگونگی ایجاد تغییر و تغییر درونی مطلوب در انسان و مداخله در این فرایند و هدایت مطلوب آن بر اساس معیارهای قرآن برای نیل به قرب الهی و دستیابی به حیات طیبه، مطالعه حاضر با به کارگیری روش‌شناسی پژوهش نظریه‌پردازی داده‌بنیاد متنی می‌کوشد الگوی تغییر درونی مطلوب در انسان را با کاوش در آیات قرآنی کشف و ارائه کند. بر این اساس، در این پژوهش به منظور ارائه الگوی مذکور، سؤالات متعددی طرح و بررسی می‌شوند که عبارتند از: مطابق آیات قرآن کریم، تغییر درونی مطلوب در انسان چیست؟ عوامل علی اثرگذار بر تغییر درونی مطلوب (تغییر مطلوب فرهنگ فردی) کدام‌اند؟ به عبارت دیگر؛ چه چیزی باعث تغییر درونی مطلوب در انسان می‌شود و بر آن اثر می‌گذارد. شرایط خاصی که بر راهبردهای تغییر درونی مطلوب در انسان تأثیر می‌گذارند، کدام‌اند؟ چه شرایط عامی بر راهبردهای تغییر درونی مطلوب در انسان تأثیر می‌گذارند؟ اقدامات و کنش و واکنش‌هایی (راهبردها) که طی فرایند تغییر درونی مطلوب در انسان توسط خود او به کار گرفته می‌شوند کدام‌اند؟ چه نتایج و اثراتی به واسطه انجام این اقدامات و کنش و واکنش‌ها (راهبردها) حاصل می‌شود؟

ب) روش‌شناسی پژوهش

در این پژوهش، از روش پژوهش نظریه‌پردازی داده‌بنیاد یا نظریه زمینه‌ای استفاده شده است. روش داده‌بنیاد، روشی نظام‌مند و کیفی است که به جای اتکا به نظریه‌های موجود (و فرضیه‌سازی در پرتو نظریات موجود و سپس آزمون آنها)، خود به تدوین نظریه از طریق تجزیه و تحلیل مقایسه‌ای داده‌ها اقدام می‌کند (استراوس و کربین، ۲۰۱۴). این روش به توضیح یک تعامل یا یک اقدام حول موضوع اصلی می‌پردازد و بر عناصر سه‌گانه مفاهیم، مقوله‌ها (طبقه‌ها) و قضیه‌ها یا آنچه در ابتدا فرضیه نامگذاری می‌شود، استوار است. سه فرایند روش نظریه‌پردازی داده‌بنیاد عبارتند از: ۱) کدگذاری باز که شامل تشکیل مفاهیم و کشف مقوله‌هاست؛ ۲) کدگذاری محوری با هدف ایجاد و تبیین پیوند میان مفاهیم، مقوله‌ها و ارائه مدل مفهومی؛ ۳) کدگذاری انتخابی که با هدف ارائه نظریه از طریق کدگذاری انتخابی به تجزیه و تحلیل و یکپارچه کردن مفاهیم و مقوله‌ها می‌پردازد. (دانایی‌فرد و امامی، ۱۳۸۶)

فراسیاقی از آیه، ثمرات مهمی دریافتنی است؛ از جمله: کشف قوانین اجتماعی از قرآن، ارجاع جامعه به خویش به سبب ناملایمات اجتماعی و مشاهده نمونه‌های عملی (صدری‌فر و همکاران، ۱۳۹۷). محور پژوهش حاضر رویکرد دوم است.

۱۲۰۶ ♦ ارائه الگوی قرآنی تغییر درونی مطلوب در انسان به روش نظریه پردازی داده بنیاد متنی

مطابق این روش شناسی، در گام نخست پژوهش حاضر و در بررسی آیات دال بر تغییر در قرآن کریم، دو پرسش کلی کانونی و فرایندی، مطرح و کار اکتشافی [کشف الگو یا نظریه] آغاز می شود. پرسش نخست عبارت از این است که مطابق آیات قرآن کریم، تغییر درونی مطلوب چیست و چگونه مطرح و آشکار شده است. پرسش فرایندی عبارت از این است که گامها و مراحل تغییر درونی مطلوب در آیات قرآن کریم کدامند و اصطلاحاً فرایند تغییر درونی مطلوب مطابق آیات قرآن کریم چگونه است. همچنین بر پایه سه مرحله کدگذاری باز، محوری و انتخابی در این روش تحقیق، پرسشهایی مطرح و در فرایند پژوهش پاسخ داده می شوند. براینکه این مرحله، کشف الگوی قرآنی تغییر درونی مطلوب در انسان است.

۱. جامعه و نمونه آماری

در مطالعه حاضر به منظور کشف و ارائه الگوی قرآنی تغییر درونی مطلوب در انسان، تمام آیات قرآن کریم و تفاسیر آن به عنوان جامعه آماری پژوهش و آیات مرتبط با بحث تغییر و تغییر درونی مطلوب و تفاسیر این آیات به عنوان نمونه پژوهش در نظر گرفته شده است. در چنین مطالعاتی معمولاً نمونه گیری به روش هدفمند^۱ شروع شده و سپس به منظور گسترش مفهوم مد نظر، با نمونه گیری نظری^۲ ادامه می یابد.

در این پژوهش، برای دستیابی به آیات مرتبط، پژوهشگر بعد از مفهوم شناسی و تحلیل مفهومی تغییر درونی مطلوب، کلیه آیات قرآن را که ربط و نسبتی، چه از لحاظ مفهومی و لفظی و چه از نظری معنایی و مضمونی با تغییر درونی مطلوب دارند، به عنوان نمونه انتخاب می کند.

در نمونه گیری نظری، پژوهشگر نمونه خود را از مفاهیم و نه از اشخاص، می گیرد. محقق نشانه های آن مفاهیم را هدفمندانه جستجو می کند و به بررسی داده ها می پردازد تا کشف کند که مفاهیم در شرایط متفاوت چگونه تغییر پیدا می کنند. اصل بنیادین در نمونه گیری نظری این است که جمع آوری و تحلیل داده ها همزمان با هم پیش می رود. نمونه گیری نظری بعد از نخستین اقدام به تحلیل و بررسی آیات دال بر مفهوم تغییر شروع می شود و در سراسر فرایند تحقیق ادامه می یابد. این نمونه گیری صرفاً زمانی تمام می شود که فرایند تحقیق خاتمه یافته باشد (استراوس و کربین، ۲۰۱۴). همچنین برای مشخص کردن تعداد مفاهیم، معین کردن محل داده های مد نظر در متن و نیز یافتن مسیر پژوهش، از نمونه گیری نظری استفاده می شود.

۲. صحت و استحکام داده های پژوهش

کربین ۱۰ معیار را برای کیفیت تحقیق گراند نظریه میدانی ارائه داده است که عبارتند از: تناسب یافته ها با داده ها، قابلیت کاربرد یافته ها، سازماندهی یافته ها در قالب مفاهیم، زمینه ای بودن مفاهیم، منطقی و قابل باور

1. Purposive Sampling

2. Theoretical Sampling

۱۲۰۷ سمیه پاپی وهمکاران

بودن یافته‌ها، عمیق بودن، واریانس، خلاقیت، حساسیت، و مدارک مربوط به یادآورها (استراوس و کرین، ۲۰۱۴). علاوه بر اینها، محققان روش تحقیق کیفی، معمولاً در سخن گفتن از روایی تحقیق به واژه‌هایی از قبیل «قابل دفاع» بودن، «باورپذیری» و «امانتدار» بودن اشاره دارند (فقیهی و علیزاده، ۱۳۸۴). در پژوهش حاضر، شاخصهای باورپذیری، قابل دفاع بودن و امانتداری به دلیل نقل داده‌ها و ذکر دقیق آیات از قرآن کریم و فهم آنها بر اساس تفاسیر معتبر را به صورت حداکثری داراست. اعتبارسنجی پژوهش حاضر و اعمال تأیید نهایی آن منوط به ارائه نتایج حاصل از پژوهش به افراد صاحب نظر و دریافت بازخورد از آنان بود. همچنین «ممیزی تحقیق» که برای بهبود قابلیت اطمینان به بررسی فرایند و نتایج حاصل از پژوهش توسط داوران برای تعیین سازگاری آنها (مایز و پوپ، ۲۰۰۲؛ نقل از: مهرابی و همکاران، ۱۳۹۰) می‌پردازد، به دلیل بهره‌مندی مستمر از نظر استادان تربیت اسلامی متخصص در فلسفه تربیت، روش مناسبی برای پایایی در تحقیق کیفی است.

۳. روش تجزیه و تحلیل داده‌ها

در این پژوهش، تجزیه و تحلیل بر اساس الگوی کرین و استراوس (۲۰۰۸) انجام شده که دارای چهار مرحله است: ۱) تحلیل برای مفهوم؛ ۲) تحلیل برای زمینه؛ ۳) تحلیل برای فرایند؛ ۴) ادغام طبقات (استراوس و کرین، ۲۰۱۴). در این بخش پژوهش، کوشش می‌شود تا ضمن بیان داده‌های جمع‌آوری شده از آیات قرآن کریم، فرایند استخراج مفاهیم اصلی و کدگذاری‌های باز، محوری و انتخابی، انجام و چارچوبی نظری آشکار شود. با تجزیه و تحلیل مطالب گردآوری شده در کدگذاری باز و تشخیص مفاهیم پنهان در آنها طی دو مرحله، کشف تمایز موضوعات و جداسازی آنها، طبقه‌بندی موضوعات متشابه ذیل یک عنوان واحد در گام بعدی، علل و عوامل تغییر درونی مطلوب، عوامل مُعد و تسهیل‌کننده، عوامل مُخل و مداخله‌گر، راهبردهای کنشی در برابر تغییر درونی مطلوب به عنوان پدیده کانونی و پیامدهای مثبت تغییر درونی مطلوب کشف می‌شود. ارتباط بین مفاهیم اصلی در کدگذاری محوری تعیین می‌شود که در مدل پارادایمی نمایش داده خواهد شد و در کدگذاری انتخابی الگوی نظری پدیدار می‌شود.

در این بررسی با انجام فرایند کدگذاری (باز، محوری و گزینشی) روی آیاتی که در ارتباط کامل با مفهوم تغییر درونی‌اند، الگو یا نظریه‌ای برای تغییر درونی مطلوب بر اساس آیات قرآنی کشف و ارائه می‌شود. نظریه زمینه‌ای این پژوهش، نظریه‌ای توصیفی و برخاسته از آیات قرآنی است که فرایند تغییر درونی مطلوب در انسان را نشان می‌دهد.

ج) یافته‌های پژوهش

۱۲۰۸ ♦ اراءة الگوی قرآنی تغییر درونی مطلوب در انسان به روش نظریه پردازی داده بنیاد متنی

۱. کدگذاری باز^۱

در این پژوهش، کدگذاری باز عبارت است از فرایند تخصیص کد به آیات قرآن (به اصطلاح اختصاص کد به قطعه‌ای از داده‌ها). پژوهشگر در مرحله کدگذاری باز می‌کوشد تا داده‌ها را در قالب مفاهیم (کدها) درآورد. مفهوم، پدیده مد نظر پژوهشگر است. مقوله‌ها، مفاهیمی‌اند که معنای پدیده مد نظر را می‌رسانند. در جدول ۱، خلاصه‌ای از شیوه تخصیص کدها در مرحله کدگذاری باز اولیه نشان داده شده است.

جدول ۱: نمونه‌هایی از کدگذاری باز مفهوم تغییر درونی مطلوب در انسان

سوره/آیه	پیام آیه	تکنه کلیدی، کد
رعد: ۱۱	سرنوشت انسانها به دست خود آنها است «حَتَّىٰ يَخْبَرُوا مَا بِأَنْفُسِهِمْ». برخورداری افراد از نعمات بیرونی، به احوال درونی و کمالات افراد وابسته است. خداوند نعماتی را که عطا فرموده باز پس نمی‌گیرد، مگر مردم به ناسپاسی آن نعمت بپردازند: «إِنَّ اللَّهَ لَا يَغَيِّرُ مَا بِقَوْمٍ»	تحول درونی انسان عامل محرومیت و بهره‌مندی از نعمات الهی
انفال: ۵۳	فطرت انسان، بر ایمان و پاکی استوار است و این انسان است که خود را تغییر می‌دهد. «يَخْبَرُوا مَا بِأَنْفُسِهِمْ». زوال نعمتها، از ناحیه خودماست، و گرنه سنت خدا بر استمرار نعمتهاست «ذَلِكَ بِأَنَّ اللَّهَ لَمْ يَكُ مُغَيِّرًا نِعْمَةً... حَتَّىٰ يَخْبَرُوا مَا بِأَنْفُسِهِمْ» سرنوشت جامع و سعادت و شقاوت ملتها را باید بر اساس روحيه مردم آن جامعه تحلیل کرد: «يَخْبَرُوا مَا بِأَنْفُسِهِمْ». افراد، سازندگان تاریخ و اجتماع هستند و تحول فرهنگی و فکری آنها هر گونه تحولی اعم از تحول مثبت یا منفی را در جامعه رقم می‌زند. نقش اصلی با اراده انسان است و هیچ یک از آنها انسان را مجبور نمی‌کند.	تحولات درونی افراد محور سعادت و شقاوت
آل عمران: ۱۶۵	در جستجوی عوامل شکست، ابتدا به سراغ عوامل درونی و روحی و فکری خود بروید، سپس عوامل دیگر را بگیری کنید. «قُلْ هُوَ مِنْ عِنْدِ أَنْفُسِكُمْ». خداوند بر هر چیزی قادر است، ولی ما باید شرایط لازم و لیاقت بهره‌برداری را به دست آوریم. «هُوَ مِنْ عِنْدِ أَنْفُسِكُمْ.. إِنَّ اللَّهَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ»	بسترسازی در خود برای ایجاد تغییر درونی مطلوب و بهره‌مندی از نعمات الهی
انسان: ۳	هر انتخابی، سرانجام خود را به دنبال دارد. کفر، دوزخ را و شکر، بهشت را؛ «إِذَا شَاكَرُوا وَ إِذَا كَفَرُوا... إِنَّا أَعْتَدْنَا لِلْكَافِرِينَ... إِنَّ الْأَبْرَارَ آذَمَ آيَشَ انْشَانَ، بر اساس آگاهی و آزادی است. آگاهی به وسیله عقل، هدایت بیرونی، گوش، چشم و فطرت درونی؛ و آزادی بر اساس اختیار به همه انسانها عطا شده است: «تَبَيَّنَ سَمِيعًا بَصِيرًا إِنَّا هَدَيْنَاهُ... إِذَا شَاكَرًا وَ إِذَا كَفَرًا»	مسئولیت‌پذیری انسان به سبب عاملیت او در قبال ایجاد تغییر و پیامدهای حاصل از آن
بلد: ۱۰	همه انسانها از طریق عقل یا فطرت یا راهنمایی انبیا و اوصیا و علما، خیر و شر را می‌شناسند: «هَدَيْنَاهُ النَّجْدَيْنِ». انتخاب راه با خود انسان است، اوست که می‌تواند چشم و زبان را در مسیر حلال یا حرام به گردش درآورد و از دو جاده خیر و شر، هر کدام را بخواهد برگزیند.	بهره‌مندی انسان از ابزارهای معرفتی مختلف برای شناسایی خیر و شر؛ آزادی انسان در انتخاب تغییر درونی مطلوب
نسا: ۱۱۹	انسان فطرتاً در مسیر حق است. کلمه «اضلال» در جایی به کار می‌رود که قبلاً مسیر حق باشد: «الْأَضْلَتَهُمْ». شیطان، ابتدا در فکر و روح انسان اثر می‌گذارد، سپس او را تسلیم خود می‌گرداند (جمله گمراه کردن و آرزوی طولانی ابتدا مطرح شده، سپس فرمان دادن): «الْأَضْلَتَهُمْ وَ أَمَّيَّتَهُمْ وَ كَاَمَرْتَهُمْ». آنها را وادار می‌سازم که آفرینش پاک خدایی را تغییر دهند: «وَ كَاَمَرْتَهُمْ فَلْيَغَيِّرُنَّ خَلْقَ اللَّهِ». و این ضرر غیر قابل جبرانی است که شیطان بر پایه سعادت انسان می‌زند. این جمله اشاره به آن است که خداوند در نهاد اولی انسان توحید و یکتاپرستی و هر گونه صفت و خوی پسندیده‌ای را قرار داده است ولی وسوسه‌های شیطانی	رجوع به فطرت الهی و حفظ آن از وساوس شیطانی عامل سعادت

۱. در این بخش به سبب رعایت حجم مقاله، تنها جدول مربوط به عوامل علی تغییر درونی مطلوب برای تبیین مراحل طراحی الگو آورده شده و از ذکر جداول مربوط به عوامل معد، عوامل مداخله‌گر، راهبردها و پیامدها صرف نظر شده است.

۱۲۰۹ ❖ سمیه پایی وهمکاران

	و هوی و هوسها انسان را از این مسیر صحیح منحرف می‌سازد و به بیراهه‌ها می‌کشاند.	
دعا و بسترسازی برای تغییر مثبت و دریافت هدایت	برای دستیابی به راه مستقیم، باید دعا کرد: «أَهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ»	فاتحه: ۶
تقدّم اصلاح فکری و عقیدتی بر عمل تغییر درونی مطلوب	«الا الذين آمنوا و عملوا الصالحات». تقدّم ایمان بر عمل بیانگر آن است که مسئله ایمان، مبنای تمامی فعالیتهای انسان به شمار می‌رود؛ زیرا تلاشهای عملی انسانها خاستگاه عقیدتی و فکری دارد.	عصر: ۳

۲. کدگذاری محوری

پس از انجام کدگذاری باز، فرایند تجزیه و تحلیل داده‌ها با انجام کدگذاری محوری ادامه می‌یابد. پژوهشگر در این مرحله، به استخراج مقوله‌ها از کدهای باز می‌پردازد و یکی از کدها را به عنوان مقوله محوری شناسایی می‌کند و سپس با بازگشت به داده‌ها، به شناسایی عوامل پنج‌گانه (علل مؤثر، راهبردها، زمینه خاص و شرایط مداخله‌گر گسترده، پیامدها) الگوی تغییر درونی مطلوب در انسان می‌پردازد. کدگذاری محوری به چگونگی تلاقی مقوله‌ها با یکدیگر و به نحوه اتصال آنها نظر دارد. در این مرحله کدگذاری، مقوله‌های مهم‌تر و مرتبط‌تر انتخاب می‌شوند و به طور خاص، با رعایت ملاکهای پدیده محوری یا مقوله کانونی، تعیین و ارتباط سایر مقوله‌ها با آن ترسیم می‌شود.

جدول ۲: نمونه‌هایی از کدگذاری محوری عوامل علی تغییر درونی مطلوب در انسان

سوره و آیه	پیام	کد
کهف(۴۲)، انبیا(۱۰)، ۶۴-۶۵، قمر(۴-۶)، شعرا(۷۵)، نمل(۶۰)، توبه(۱۲۶)، یونس(۱۲، ۱۰۷)، سبأ(۲۴)، فاطر(۳)، مومنون(۷۶، ۷۱، ۶۴)، قصص(۸۲)، هود(۷)، عبس(۱۱)، مدثر(۱)، بلد(۸-۱۰)، ص(۸۷)، یس(۷۰-۵۳)، غافر(۵۸، ۵۴)، شوری(۴۵)، غافر(۲۸)، ق(۲۶)، زمر(۳۲)	آزمونهای الهی، حوادث تلخ، بلاها، گرفتاری‌ها، سوالات و هشدارهای قرآنی، یادآوری تاریخ و... همه با هدف بیداری فطرت فراموش شده انسان و غفلت‌زدایی از اوست تا دوباره به باطن حقیقت‌طلب خود رجعت کند.	تنبه و درس‌آموزی از تجربه‌های دیگران
اعراف(۶۳)، تغابن(۶۰)، طلاق(۱۰)، ملک(۲۳)، توبه(۱۶۵)، مانده(۱۶)، آل عمران(۱۶۴)، یوسف(۱۰۹)، نحل(۳۲، ۲۴)، ابراهیم(۱، ۳۰)، ص(۸)، یس(۷۰، ۶۲)، فرقان(۳۸)، طلاق(۱۱)، ملک(۲۳، ۱۱)	هدف خداوند از ارسال انبیا، به کار انداختن عقل و فکر، تکامل معنوی و هدایت بشر است. انبیا این رسالت را از طریق انداز، امر به معروف و نهی از منکر و ... انجام می‌دهند.	بعثت انبیا و دریافت پیام آنان
اسرا(۷، ۶۵)، نحل(۹۳)، طه(۷۴-۷۶)، تغابن(۱۲)، قصص(۴۶، ۸۴)	انسان در انتخاب راه حق یا اعراض از آن و هم چنین انتخاب خط مشی فکری، عقیدتی و عملی خویش از آزادی برخوردار است.	آزادی و انتخابگری
واقعه(۷۰)، مجادله(۴)، اسرا(۳۹)، کهف(۳۸)، شعرا(۲۸)، نور(۲۱)، زخرف(۴۹-۴۸)	بیان ساده، مستدل و عمیق مبلغین در تربیت و جلوگیری از انحراف افراد لجوج اثرگذار است.	استدلال آوری
آل عمران(۱۷۱، ۱۹۰، ۱۹۳)، طارق(۴)، غاشیه(۱۳-۱۱)، بلد(۸-۱۰)، مانده(۳۱)، انعام(۱۴۴، ۱۱۶، ۱۵۳)، طه(۱۲۸-۱۲۹)، تغابن(۱۰)	از اهداف رسالت انبیا و قرآن کریم، دعوت مردم به تفکر و تعقل است؛ زیرا	تعقل و خردورزی

۱۲۱۰ ♦ ارائه الگوی قرآنی تغییر درونی مطلوب در انسان به روش نظریه پردازی داده بنیاد متنی

تفکر سازنده، داروی غفلت زدایی است که زمینه ذکر و یاد خدا و سپاسگزاری را در فرد فراهم آورده و سبب هدایت وی می شود.	نحل (۱۲، ۶۹، ۷۹)، رعد (۱۹، ۳)، یوسف (۱۰۹)، یونس (۱۰۰، ۴۲)، محمد (۲۴)، انفال (۲۲)، فاطر (۳)، عنکبوت (۳۴-۳۵)، اعراف (۱۷۶)، زمر (۱۷-۴۲)، ص (۲۹)، یس (۶۱-۶۲، ۷۳)، غافر (۵۴)، زخرف (۲)، چائیه (۱۳)، حشر (۲۱)، فرقان (۴۴)، طلاق (۱۰)، حدید (۱۷)
عاقبت اندیشی	طلیق (۸-۹)، فتح (۱۰)، مانده (۸۳)، اعراف (۱۷۵، ۹۲)، بقره (۲۵۷)، ذاریات (۵۹-۶۰)، توبه (۶۳، ۵۵)، یونس (۲۳)، ناکار (۲-۳)، حشر (۱۸)، فاطر (۷)، احقاف (۳۵)
تلاش برای رسیدن به قرب خدا	اسرا (۱۹)، انبیا (۷۱-۷۲)، انعام (۱۲۷، ۱۲۴)، کهف (۱۳)، فاطر (۱۲)، جمعه (۱۰)، محمد (۷)
علم و آگاهی	اسرا (۶۵، ۱۰۷)، کهف (۶۶)، آل عمران (۸۶)، چائیه (۱۸)، فصلت (۳-۴)، طارق (۴)، انسان (۳-۴)، ذاریات (۲۰-۱۵)، ق (۸-۷)، اسرا (۱۰۲، ۵۹)، حشر (۲)، اعراف (۲۰۰-۲۰۱)، فاطر (۸)، ص (۴۶)، فرقان (۶۲)، عنکبوت (۳۸)، قصص (۴۳)

۳. نتایج حاصل از کدگذاری محوری

جدول ۳: کدگذاری محوری و مفهوم سازی با توجه به عوامل علی تغییر درونی مطلوب در انسان

تلاوت قرآن و هدایتگر دانستن آن	هدایتگر دانستن قرآن
اطاعت از خدا و انبیا، بعثت انبیا و دریافت پیام آنان، خداشناسی	اطاعت از خدا و پیامبران
استدلال آوری، تعقل و خردورزی، عاقبت اندیشی، تدبیر در آفرینش، درک هدفمندی هستی، تنبّه و درس آموزی از تجربه های دیگران، به کارگیری ابزار معرفت، علم و آگاهی	عقل ورزی
ایمان داشتن، عمل صالح، ایمان توأم با عمل	ایمان و عمل صالح
خودشناسی و تشخیص نیازها، آزادی و انتخابگری، اراده و اختیار داشتن انسان	پذیرش مسئولیت خویش

جدول ۴: کدگذاری محوری و مفهوم سازی با توجه به شرایط زمینه ای تغییر درونی مطلوب در انسان

توکل و پناه جویی بر خدا	پناه بردن به خداوند
نماز، روزه، انفاق و زکات، عبادت، امر به معروف و نهی از منکر	انجام فرایض و مستحبات
فطرت مندی (گرایش به خدا)	بیداری فطرت
اخلاص، صبر و پایداری، عدل، خشوع	داشتن فضایل اخلاقی (فضیلت مندی)
وسع و توان فرد، سعه صدر، شجاعت و نفوذناپذیری، تلاش	سعه وجودی
رهبری دلسوز	وجود رهبران صالح
پذیرش مسئولیت افکار و اعمال	مسئولیت پذیری

جدول ۵: کدگذاری محوری و مفهوم سازی با توجه به شرایط مداخله گر تغییر درونی مطلوب در انسان

۱۲۱۱ ◊ سمیه پای و همکاران

تبعیت از هوی و هوس و تمایلات نفسانی، فساد اخلاقی، ظلم، گناهکاری	تبعیت از هوی و نفس و گناه و ظلم به خود
عناد و اعراض، شرک، کفر، ارتداد، طاغوت، توطئه‌گری	عصیان و سرکشی
رفاه‌زدگی، دنیا‌گرایی، شادی ناروا و سرمستی، بی‌تفاوتی و عدم حساسیت	مادی‌گرایی و حرص و ولع نسبت به مال و جاه
تکبر، استکبار، تعصب و لجاجت، ستم‌گرایی و شخصیت‌زدگی، تکذیب، بهانه‌جویی	تبختر و جانبداری غیر منطقی
ضیق صدر، بیمارذلی	قلب مریض و قساوت قلب
همانندنگاری و نداشتن استقلال فکری	همنشینی با نااهل
جهل و کوته‌فکری، شک و تردید، سطحی‌نگری و غفلت، غفلت و نسیان، پیروی از حدس و ظن و گمان، تبلیغات کاذب	مسئولیت آگاهی یافتن و غفلت‌زدایی

جدول ۶: کدگذاری محوری و مفهوم‌سازی با توجه به راهبردهای تغییر درونی مطلوب توسط انسان

تمثیل و قصه‌گویی، اسوه‌سازی	جستجوی الگو
موعظه حسنه، تکریم شخصیت، تبتیر	پندپذیری و امید به وعده‌ها
پرسشگری هشیارانه، مقایسه، یادآوری تکرارها و تذکرات قرآنی برای هدایت‌پذیری، عمل طبق بینش عمیق، کسب بینش، درس‌آموزی از تاریخ، عبرت‌گیری، سیر و سفر، انذار برای بازگشت به ایمان	درس‌آموزی و آگاهی عمیق
تلاش برای رستگاری با ترک گناهان، صبر، توسل و تقوا و جهاد، هجرت برای نجات	مجاهده کوچک و بزرگ
تحدیث نعمتها، شکرگزاری و قدرشناسی	شکرگزاری
دعا و نیایش، پاکی و زمینه‌سازی، برای دریافت لطف الهی پاکی و زمینه‌سازی برای دریافت لطف الهی، خودسازی، محافظت نفس، محاسبه نفس، توبه و استغفار	مسئولیت رشد و تحول خود

جدول ۷: کدگذاری محوری و مفهوم‌سازی با توجه به آثار و پیامدهای تغییر درونی مطلوب در انسان

تزکیه، طهارت، قرب الهی برای انسان، عبودیت	پیوند با حق و نیل به حیات طیبه
رجا و امیدواری، آرامش و امنیت	سکینه و آرامش
عزتمندی، حسن عاقبت، هدایت و رضایت الهی، فلاح و رستگاری، پاداش الهی به مؤمنان	فوز و سعادت
ولایت الهی برای انسان، جلب نصرت الهی	امداد الهی
رشد	مسئولیت رشد معنوی و سیر تکاملی

۴. کدگذاری انتخابی

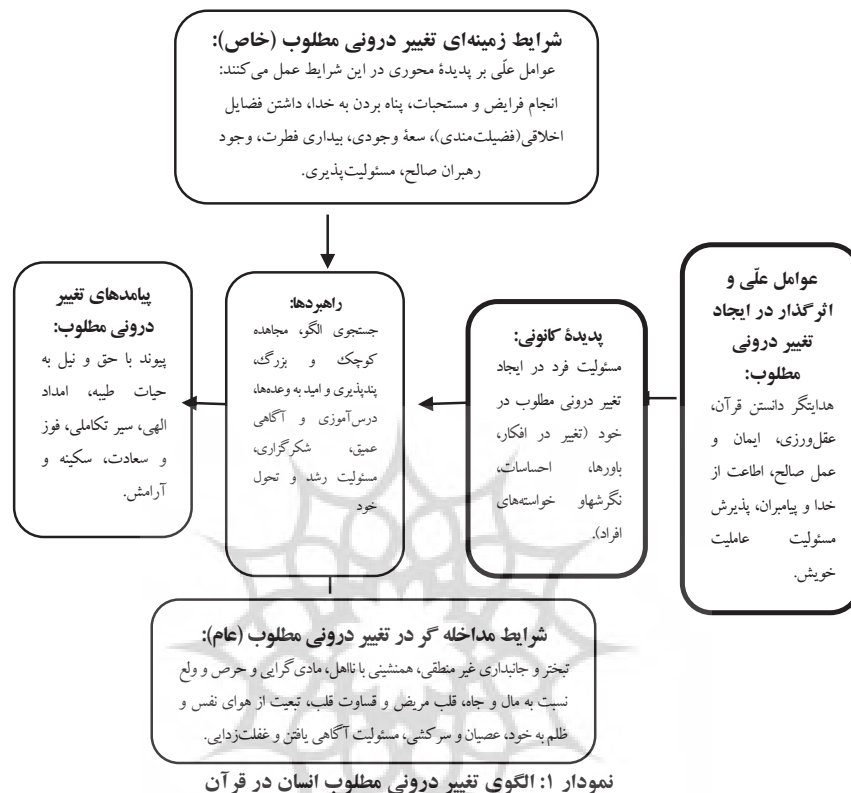
مرحله پایانی تحلیل و کدگذاری داده‌ها در روش پژوهش داده‌بنیاد، کدگذاری انتخابی است که پژوهشگر در آن پدیده کانونی یا مقوله محوری را انتخاب کرده، سپس به شیوه نظام‌مند، مقوله‌های دیگر را به آن مرتبط ساخته و پس از اعتبارسنجی ارتباط میان مقوله‌ها، به تکمیل مقوله‌هایی که به پالایش و توسعه نیاز دارند می‌پردازد. همچنین پژوهشگر به شیوه روایت‌گونه به بازگویی روابط میان مقوله‌ها در قالب نوشتار

۱۲۱۲ ❖ ارائه الگوی قرآنی تغییر درونی مطلوب در انسان به روش نظریه پردازی داده بنیاد متنی

می‌پردازد. به عبارتی؛ محقق به بیان یک داستان^۱ برای برقراری ارتباط میان مقوله‌ها می‌پردازد و برای پیش‌بینی ارتباط میان مقوله‌ها، گزاره‌ها و فرضیه‌ها را مشخص می‌سازد. نمایش مقوله‌ها در نمودار نیز گویای همین منظور است.

روایت مختصر الگوی قرآنی تغییر درونی مطلوب در انسان از این قرار است:

در نتیجه هدایتگر دانستن قرآن و پی بردن فرد به اینکه قرآن و تعالیم آن برای هدایت و راهنمایی انسانهاست، همچنین با عقل‌ورزی، ایمان آوردن و انجام عمل صالح، اطاعت از خدا و پیامبران(ع) و پذیرش مسئولیت عاملیت خویش؛ به تدریج در افکار، عقاید، باورها و خواسته‌های انسان تغییرات مطلوبی رخ می‌دهد که طی آن، انسان با پذیرش مسئولیت خود برای تغییرات درونی می‌کوشد خود را با معیارهای ربوبی(و رضای خدا و قرب خدا) هماهنگ کند. مسئولیت انسان در ایجاد تغییر درونی مطلوب در خود، پدیده کانونی مدل را تشکیل می‌دهد و این مسئولیت‌پذیری بازتاب گسترده‌ای در سایر مقولات پنج‌گانه الگو دارد و در مرکز کلیه تغییرات فردی و اجتماعی قرار دارد. برخی شرایط زمینه‌ای خاص و تسهیل‌کننده ایجاد تغییر درونی مطلوب در انسان عبارتند از: انجام فرایض و مستحبات، پناه بردن به خدا، داشتن فضایل اخلاقی(فضیلت‌مندی)، سعه وجودی، بیداری فطرت، وجود رهبران صالح، مسئولیت‌پذیری انسان در قبال افکار، گفتار و اعمال خود. همچنین در این مدل، عواملی همچون تبختر و جانبداری غیر منطقی، همنشینی با ناهل، مادی‌گرایی و حرص و ولع نسبت به مال و جاه، قلب مریض و قساوت قلب، تبعیت از هوای نفس و گناهکاری و ظلم به خود، عصیان و سرکشی و مسئولیت آگاهی یافتن و غفلت‌زدایی، به عنوان شرایط عام مداخله‌گر در روند ایجاد تغییر درونی مطلوب در فرد، سبب‌کننده روند تغییر یا مانع از ایجاد تغییر درونی مطلوب شده و می‌توانند زمینه‌های تغییرات نامطلوب را در فرد فراهم و تشدید کنند. به منظور ایجاد و پیشبرد فرایند تغییر درونی مطلوب در خود، شخص خواهان تغییر درونی مطلوب، راهبردهایی از قبیل جستجوی الگو، نپذیری و امید به وعده‌ها، درس‌آموزی و آگاهی عمیق، مجاهده کوچک و بزرگ، شکرگزاری و مسئولیت‌رشد و تحول خود را اتخاذ می‌کند. انسان با ایجاد تغییر درونی مطلوب در افکار و روحیات خویش، تغییرات مثبت و مطلوبی را در زندگی‌اش رقم می‌زند که این تغییرات، پیامدهایی همچون حس قوی و پویای پیوند با حق، کسب امداد الهی، سیر تکاملی داشتن از نظر معنوی، نیل به فوز و سعادت، سکینه و آرامش یافتن و نیل به حیات طیبه را برای فرد به دنبال دارد.

د) بحث و نتیجه‌گیری

در این پژوهش تلاش شد با استفاده از روش نظریه‌پردازی داده‌بنیاد متنی، الگوی قرآنی تغییر درونی مطلوب، کشف و ارائه شود. تغییر درونی مطلوب در انسان به تغییر در ساحات درونی او اشاره دارد که تغییر این ساحات، تغییر ساحات بیرونی انسان را در پی دارد. بر این اساس، انسان چنانچه دغدغه بهبودبخشی و تغییر اوضاع و احوال نامطلوب خود و اجتماع را دارد یا در اندیشه رفع مسائل و مشکلات خود و جامعه است، پیش از هر چیز باید به درون خود رجوع کند و تغییر در باورها، عقاید، عواطف، اراده‌ها و خواسته‌های خود را ایجاد کند. تا انسان در درون خود آگاهی و انگیزش لازم برای اقدام را نداشته باشد، هیچ عملی از او سر نمی‌زند یا عملی که از او سر می‌زند با شکست مواجه می‌شود و کیفیت لازم را ندارد. در اقدام فرد به تغییر درونی مطلوب، نیاز به الگویی که مسیر تغییر را برای افراد روشن سازد، احساس می‌شود. برای تدوین الگوی قرآنی تغییر درونی مطلوب، ابتدا به بررسی آیات دال بر تغییر در قرآن

۱۲۱۴ ♦ ارائه الگوی قرآنی تغییر درونی مطلوب در انسان به روش نظریه پردازی داده بنیاد متنی

پردازش شده و کار اکتشافی [کشف الگو یا نظریه] آغاز شد. در ادامه با انجام سه مرحله کدگذاری باز، محوری و انتخابی، الگوی تغییر درونی مطلوب کشف و ارائه شد.

در بررسی محتوایی و تحلیل کدگذاری‌های آیات قرآنی، مدل تغییر درونی مطلوب تحت مقوله‌های پنج‌گانه به این شرح دسته‌بندی شد: عوامل مؤثر بر ایجاد مقوله هسته‌ای و کانونی تغییر درونی مطلوب (هدایت‌گر دانستن قرآن، عقل‌ورزی، ایمان و عمل صالح، اطاعت از خدا و پیامبران، پذیرش مسئولیت خویش)؛ شرایط زمینه‌ای تغییر درونی مطلوب (انجام فرایض و مستحبات، پناه بردن به خدا، داشتن فضایل اخلاقی/فضیلت‌مندی، سعه وجودی، بیداری فطرت، وجود رهبران صالح، مسئولیت‌پذیری)؛ شرایط مداخله‌گر در تغییر درونی مطلوب در فرد (تبخت و جانبداری غیر منطقی، هم‌نشینی با نااهل، مادی‌گرایی و حرص و ولع نسبت به مال و جاه، قلب مریض و قساوت قلب، تبعیت از هوای نفس و ظلم به خود، عصیان و سرکشی، مسئولیت آگاهی یافتن و غفلت‌زدایی) و نیز راهبردها و کنشهایی که انسان مسئول برای ایجاد تغییر درونی مطلوب در خود انجام می‌دهد (جستجوی الگو، مجاهده کوچک و بزرگ، پندپذیری و امید به وعده‌ها، درس‌آموزی و آگاهی عمیق، شکرگزاری، مسئولیت رشد و تحول خود) و در نهایت، پیامدهای مثبت عمل تغییر درونی مطلوب در فرد (امداد الهی، سیر تکاملی، فوز و سعادت، سکینه و آرامش، پیوند با حق و نیل به حیات طیبه).

بررسی مؤلفه‌های مطرح‌شده در الگوی به دست آمده تغییر درونی مطلوب، بیانگر آن است که عمل تغییر درونی مطلوب در انسان، عملی معطوف به فطرت انسان و قدرت اختیار و اراده او متمایل به کمال انسان و نیز ناظر بر مسئولیت اوست. مسئولیت فرد در ایجاد تغییر درونی مطلوب، به عنوان مقوله محوری و کانونی الگو و حلقه‌ی اتصال، رابط و پیونددهنده میان تمامی عناصر (عوامل علی، شرایط زمینه‌ای، شرایط مداخله‌گر، راهبردها و پیامدها) آمده است. به همین منظور ذیل تمامی عناصر الگوی مستخرج، مقوله‌ای با محوریت مسئولیت انسان در تغییر درونی مطلوب آمده و توضیح داده شده است. مسئولیت انسان در تغییر درونی مطلوب، در ارتباط با قدرت عاملیت او در ایجاد تغییر در ساحات درونی اش است که انسان به سبب برخوردار بودن از عاملیت، آزادی و اراده در انتخاب مسیر مطلوب یا نامطلوب تغییر، مسئول تمامی پیامدهای اعمالی است که از او سر می‌زند.

پیشنهاها

در راستای موضوع تغییر درونی مطلوب، به پژوهشگران پیشنهاد می‌شود تا به پژوهشی در زمینه‌ی تحلیل محتوای کتب تعلیم و تربیت اسلامی و اسناد بالادستی نظام آموزش و پرورش از منظر میزان توجه به مؤلفه‌های تغییر درونی مطلوب در انسان پردازند. همچنین، بررسی تطبیقی الگوی تغییر درونی مطلوب در اسلام و دیگر ادیان (ادیان ابراهیمی و غیر ابراهیمی) و نیز بررسی الگوی مفهومی آموزش تغییر درونی

سمیه پایی و همکاران ♦ ۱۴۱۵

مطلوب در انسان به منظور تبیین دلالت‌های تربیتی آنها برای به کارگیری در نظام تعلیم و تربیت، از دیگر پیشنهاد‌های قابل پژوهش در این رابطه است.

منابع

- قرآن کریم.
- این منظور، محمد بن مکرم (۱۴۱۴ ق). *لسان العرب*. بیروت: دار صادر، چ سوم.
- دانایی فرد، حسن و سید مجتبی امامی (۱۳۸۶). «استراتژی‌های پژوهش کیفی: تأملی بر نظریه پردازی داده بنیاد». *اندیشه مدیریت*، سال اول، ش ۲: ۶۹-۹۷.
- راغب اصفهانی، حسین بن محمد (۱۴۱۲ ق). *مفردات الفاظ القرآن*. بیروت: دارالقلم.
- شاذلی، سید بن قطب (۱۴۰۸ ق). *فی ضلال القرآن*. بیروت: دارالشروق.
- صدری فر، نبی‌الله؛ محمدرضا ضمیری و محمد مولوی (۱۳۹۷). «تحلیل، مقایسه و نقد دیدگاه مفسران درباره سنت تغییر (ذیل آیه ۱۱ سوره رعد)». *پژوهشنامه معارف قرآنی*، دوره نهم، ش ۳۳: ۹۵-۱۱۷.
- عمید، حسن (۱۳۸۹). *فرهنگ فارسی*. تهران: راه رشد.
- فروغی، محمدعلی (۱۳۸۵). *سیر حکمت در اروپا*. تهران: زوار، چ سوم.
- فقیهی، ابوالحسن و محسن علیزاده (۱۳۸۴). «روایی در تحقیق کیفی». *مدیریت فرهنگ سازمانی*، ش ۱۶۹: ۲۰-۵.
- مکارم شیرازی، ناصر (۱۳۷۹). *تفسیر نمونه*. قم: دارالکتب الاسلامیه.
- ملکیان، مصطفی (۱۳۹۸). *زمین از دریچه آسمان*. تهران: سروش مولانا.
- مهرابی، امیرحمزه؛ حسین خنیفر، علینقی امیری، حسن زارعی متین و غلامرضا جندقی (۱۳۹۰). «معرفی روش‌شناسی نظریه داده بنیاد برای تحقیقات اسلامی». *مدیریت فرهنگ سازمانی*، سال نهم، ش ۲۳: ۳۰-۵.
- Glasser, William (2010). **Choice Theory: A New Psychology of Personal Freedom**. Harper Collins e-books.
- Strauss, A. & J. Corbin (2014). **Basics of Qualitative Research: Grounded Theory Procedures and Techniques** (2nd ed. Thousand Oaks). CA: Sage.
- The holy Quran
- Amid, Hassan (2011). **Persian dictionary**. Tehran: rahe roshd pub.
- Danaeifard, Hassan and Seyed Mojtaba Emami (2007). "Qualitative Research Strategies: A Reflection on Foundation Data Theorizing." *Management Thought*, First Year, Vol 2: 97-69.
- Faqih, Abolhassan and Mohsen Alizadeh (2006). "Validity in Qualitative Research". *Organizational Culture Management*, pp. 169: 20-5.

- Foroughi, Mohammad Ali (2007). **The course of wisdom in Europe**. Tehran: Zavar.
- Ibn Manzoor, Muhammad bin Makram (1994). **Lesan al arab**. Beirut: Dar Sader.
- Makarem Shirazi, Nasser (2001). **nemoneh Interpretation of quran**. Qom: Islamic Library.
- Malekian, Mustafa (2015). **Earth through the window of heaven**. Tehran: Soroush Mowlana.
- Mehrabi, Amir Hamzeh; Hossein Khanifar, Alinaghi Amiri, Hassan Zarei Matin and Gholamreza Jandaghi (2011). "**Introduction of data based theory methodology for Islamic research**". Organizational Culture Management, Ninth Year, pp. 23: 30-5.
- Ragheb Isfahani, Hussein bin Muhammad (1992). **Vocabulary of the Quran**. Beirut: Dar al-Qalam.
- Shazli, Sayyid bin Qutb (1989). **Fee zalalel quran**. Beirut: Dar al shoroogh.
- Sadri Far, Nabiullah; Mohammad Reza Zamiri and Mohammad Molavi (2019). "**Analysis, comparison and critique of the commentators' views on the tradition of change (following verse 11 of Surah Ra'd)**". Journal of Quranic Knowledge, Volume 9, Issue 33: 117-95.